

Πρόσωπο και πνευματικότητα

Ορθοδοξία / Χριστιανική Ανθρωπολογία

Βασίλειος Τ. Γιούλτσης, Ομοτ. Καθηγητής Κοινωνιολογίας & Κοινωνιολογίας της Θρησκείας
Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ.

Τα τελευταία χρόνια γίνεται συχνά λόγος για τη διαφορά, που υπάρχει ανάμεσα

στις έννοιες «πρόσωπο» και «άτομο». Ίσως η πρόοδος των κοινωνικών και ανθρωπολογικών επιστημών να έδωσε σοβαρές αφορμές γι' αυτή τη συζήτηση, που η αφετηρία της βρίσκεται σε γνωστά φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής μας. Συγκεκριμένα βλέπουμε τους οπαδούς του χριστιανικού περσοναλισμού και του υπαρξισμού να ασχολούνται ιδιαίτερα με την έννοια «πρόσωπο» σε μια προσπάθεια να καθορίσουν το ρόλο και τις περιοχές ύπαρξης και επιρροής του.

Στο σημείο αυτό χρειάζεται μια διευκρίνηση. Ο πρόσφατος θόρυβος γύρω από το πρόσωπο δε σημαίνει ότι τώρα τελευταία σκέφτηκαν οι άνθρωποι ν' ασχοληθούν με το ρόλο του και να ορίσουν τη διαφορά του από το άτομο. Είναι πολύ παλιά η εποχή, που έγινε η αρχική συζήτηση για τον προσδιορισμό της παραπάνω διαφοράς. Σήμερα απλώς το θέμα ξανάρχεται και πάλι στο προσκήνιο της επικαιρότητας.

Σχεδόν πριν πάνω από δέκα πέντε αιώνες η ορθόδοξη θεολογική σκέψη διαπίστωσε τη διαφορά αυτή και με αφετηρία τη διάκριση των θείων προσώπων της Τριάδας, προσδιόρισε ως ανθρώπινο πρόσωπο την ξεχωριστή και επώνυμη υπόσταση, αντίθετα από το ανώνυμο φυσικό άτομο.

Το άτομο λοιπόν δεν είναι παρά μονάδα του είδους, από το οποίο προέρχεται και στο οποίο ανήκει από τη γέννηση ως το θάνατο. Η νομοτελειακή αυτή εξάρτηση φανερώνει την υποταγή του ατόμου στην απρόσωπη συλλογική αναγκαιότητα, που υπαγορεύεται βασικά από τους νόμους της φύσης.

Το πρόσωπο, αντίθετα, είναι μια ενότητα ψυχοπνευματικών στοιχείων, που βρίσκονται πάνω από κάθε φυσιοκρατική ή βιολογική αναγκαιότητα. Το πρόσωπο είναι μια απόλυτη αξία, είναι η πραγματική υπόσταση, είναι η εικόνα του Θεού μέσα στον άνθρωπο. Είναι εκείνο το ξεχωριστό κάτι, που σε μια ασύλληπτη πολυμορφία συνθέτει την ανεπανάληπτη ιδιαιτερότητα του κάθε ανθρώπου. Έτσι είναι αδύνατο σ' ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία να βρεθεί για το οποιοδήποτε πρόσωπο ένα «ακριβές αντίγραφο».

Δεν έζησαν ποτέ δυό απόλυτα όμοιες υποστάσεις, δυό απόλυτα όμοιες προσωπικότητες, δυό απόλυτα όμοια ανθρώπινα πρόσωπα. Κάθε πρόσωπο είναι κι ένας ξεχωριστός κόσμος. Είναι μια μικρή ολότητα, μια μικρή πληρότητα ανάλογη της κοσμικής, ένας τέλειος μικρόκοσμος μέσα στην αέναη κίνηση του σύμπαντος και της ιστορίας του. Γι' αυτό το πρόσωπο δεν είναι ποτέ κάτι το στατικό. Νοείται πάντοτε σε μια κοινωνική διάσταση, γιατί κινείται για να συναντήσει τους ομοίους του και ιδιαίτερα το πρότυπό του, που είναι ο Τριαδικός Θεός.

Η κίνηση αυτή, που κοινωνιολογικά μπορεί να χαρακτηριστεί ως έκφραση και ρόλος του προσώπου, αποκαλύπτει μέσα σ' αυτό την ύπαρξη «κοινωνικού δυναμισμού». Ο όρος εδώ δεν σημαίνει την ασυνείδητη κοινωνικότητα, που υπάρχει σ' ολόκληρη τη βιολογική δημιουργία κι είναι μια φυσιοκρατική τάση —θα λέγαμε αναγκαιότητα ύπαρξης— σ' όλα τα ζώα ακόμα και στα φυτά.

Κοινωνικός δυναμισμός είναι μια αποκλειστικά ανθρώπινη ψυχοπνευματική λειτουργία, που αποτελεί βασικό στοιχείο της προσωπικότητας. Είναι μια δυναμική κίνηση, που σπάζει το φράγμα του ατομισμού και ωθεί τον άνθρωπο στη σφαίρα του διαλόγου, στη διάσταση του κοινωνικού. Είναι η κίνηση, που κάνει τον άνθρωπο να πιστεύει σε αξίες, ν' αγωνίζεται γι' αυτές, να δημιουργεί πολιτισμό, να διαφέρει από τα ζώα. Έτσι η κίνηση αυτή στην οριζόντια διάσταση της συνάντησης με το συνάνθρωπο εκφράζει τη συνειδητή κοινωνικότητα. Εδώ θα δούμε την κίνηση του ανθρώπου στην κατακόρυφη διάσταση του διαλόγου με το

Θεό, που εκφράζει την πνευματικότητα.

Άνθρωπος και Θεός λοιπόν είναι δύο πόλοι, που η συνάντησή τους δημιουργεί την πνευματικότητα. Στη συνάντηση αυτή δεν υπάρχει καταναγκασμός, αφού ο άνθρωπος είναι πάντοτε ελεύθερος ν' αμφιβάλλει όχι μόνο για την πνευματικότητα, αλλά και για τον ίδιο το Θεό. Έτσι χαρακτηριστικό της πνευματικότητας είναι η ελευθερία. Η πνευματικότητα είναι επικοινωνία με το Θεό, που δεν είναι —όπως συνηθίζεται να λέγεται με αφέλεια— ένα ανώτατο ον, αλλά Πνεύμα. Κι ο Θεός ως Πνεύμα απευθύνεται στην πνευματική εμπειρία και υπόσταση του ανθρώπου, στο πρόσωπο.

Έτσι η πνευματικότητα για να εκδηλωθεί χρειάζεται πνευματικό κίνητρο, και τέτοιο είναι μόνον η πίστη, που δεν εξαρτάται από φυσικές ή ψυχολογικές ανθρώπινες λειτουργίες, γιατί τότε όλοι θα πίστευαν και δεν θα υπήρχαν άπιστοι. Η πίστη είναι μια ελεύθερη πνευματική εμπειρία, που γεννιέται στον άνθρωπο, όταν βεβαιωθεί για το λόγο της ύπαρξής του και της ύπαρξης του Θεού. Η ύπαρξη όμως του ανθρώπου είναι αναπόσπαστα δεμένη με την ύπαρξη του Θεού, σε σημείο που όταν βεβαιωθούμε για τη μια, είμαστε βέβαιοι και για την άλλη. Η ύπαρξη του ανθρώπου εκπροσωπεί τη συγκλονιστικότερη μαρτυρία της ύπαρξης του Θεού, γιατί όσο κι αν ο άνθρωπος παραμόρφωσε τον εαυτό του, δεν παύει να είναι εικόνα του Θεού, και ως εικόνα φέρει μέσα του όλα τα στοιχεία του πρωτοτύπου.

Ίσως δεν είναι άσκοπο να υπενθυμίσουμε το δέος της βιολογίας και της ιατρικής μπροστά στην τελειότητα του ανθρώπινου σώματος και των λειτουργιών του. Αυτή η τελειότητα οδήγησε κοινωνικούς επιστήμονες να δεχτούν τον ανθρώπινο οργανισμό ως ιδεώδες πρότυπο οργάνωσης και λειτουργίας των κοινωνικών ομάδων. Αλλ' αυτή είναι μόνον η μια όψη του ανθρώπινου μυστηρίου, η βιολογική, που αντανακλά ολόκληρη τη δημιουργία. Υπάρχει και μια άλλη όψη, άγνωστη στην άλλη δημιουργία και αποκλειστική στον άνθρωπο. Είναι η αναμφισβήτητη πραγματικότητα των ψυχοπνευματικών αντιδράσεων, που όσο κι αν προσπάθησε να υποτάξει σε βιολογικά κίνητρα η θεωρία της εξέλιξης, απέτυχε και το μυστήριο έμεινε μυστήριο.

Το ανικανοποίητο του ανθρώπου μπροστά στο τέλειο, η στροφή του στο άπειρο, η δίψα της δημιουργίας και της γνώσης, η αγωνία για τη διερεύνηση του μέλλοντος και του άγνωστου, είναι η εκδήλωση του θείου μέσα στον άνθρωπο. Είναι η μαρτυρία του ανθρώπου για την ύπαρξη του Θεού.

Αυτή η μαρτυρία, που άντεξε στο χρόνο και δεν κλονίστηκε από τις επιστημονικές ανακαλύψεις και ανακατατάξεις ή την πρόσφατη κρίση των αξιών και της αυθεντίας, ξανάρχεται σήμερα στο προσκήνιο της επικαιρότητας με αφορμή τις

φιλοσοφικές και κοινωνικοπολιτικές αμφισβητήσεις πάνω στο λόγο της ύπαρξης του ανθρώπου και κατά συνέπεια της ύπαρξης του Θεού. Το κύμα του μηδενισμού, που πλημμύρισε ολόκληρη την ανθρωπότητα και σάρωσε τους θεσμούς και τις αξίες, δεν ήταν δυνατό να μην επηρεάσει και την έννοια της πνευματικότητας.

Στον αιώνα μας είδαμε την ανατροπή της ιεραρχίας των αξιών και την αντιστροφή τους. Το ευτελές έγινε ανώτερο και το υψηλό παραγκωνίστηκε ή ποδοπατήθηκε. Οι αξίες του πνεύματος χαρακτηρίστηκαν «όπιο των λαών», «ουτοπίες του κατεστημένου» ή «αστικές ονειροπολήσεις». Έτσι η φιλοσοφία των αξιών έγινε φιλοσοφία της χρησιμότητας. Όλες οι προσδοκίες, όλα τα όνειρα, όλες οι ανησυχίες των ανθρώπινων κοινωνιών τοποθετήθηκαν μέσα στη σφαίρα της οικονομίας και της τεχνικής, μέσα στην πολιτική που θεμελιώθηκε στο ψέμα για την αυριανή ευημερία, λες κι ο άνθρωπος ήταν μόνο στομάχι και αισθήσεις.

Αυτή η παραθεώρηση της πνευματικής υπόστασης του ανθρώπου, που σφυρηλατήθηκε ανάμεσα στον ιστορικό υλισμό και τον καπιταλισμό, γέννησε όχι απλώς τον τύπο ενός νέου ανθρώπου, αλλ' ένα τέρας που κινείται ανάμεσα στον κλειστό ατομισμό και το μηχανικό κολλεκτιβισμό. Αυτό το τέρας —ή πιο ευγενικά— αυτός ο νέος τύπος ανθρώπου είναι προσανατολισμένος στην παραγωγή, στη χρησιμότητα, στην αναγκαιότητα, στη σκοπιμότητα, με μια λέξη στο βιολογισμό. Έπαψε από καιρό να είναι πρόσωπο· είναι άτομο, και άτομο όχι, με την σημασία της κοινωνικής μονάδας, αλλά με τη βιολογική σημασία. Κάτι δηλαδή —είναι λίγο τραγικό, αλλά πρέπει να το πούμε— κάτι μεταξύ ανθρώπου και ζώου. Ίσως είναι λίγο σκληρός ο χαρακτηρισμός, αλλά κι αυτός χάνει την σκληρότητά του, αν μπει κάτω από την κρίση της ιστορικής πραγματικότητας. Δε χρειάζεται ν' αναφερθούμε στα παλιά. Φτάνουν τα πρόσφατα γεγονότα για να το βεβαιώσουν.

Είδαμε πριν από λίγα χρόνια το βρώμικο πόλεμο της Μπιάφρα με τη γενοκτονία ολόκληρης της φυλής των Ίμπος. Είδαμε το δράμα της Τσεχοσλοβακίας, που μεταβλήθηκε σε σιωπηρό θρήνο τον Αύγουστο του 1968. Κι ανάμεσα στα τόσα δραματικά που έγιναν τελευταία, ζήσαμε με σφιγμένη την καρδιά και την αναπνοή το σφαγιασμό της Κύπρου με τη φρίκη των προσωπικών μαρτυριών, των φόνων, των βεβηλώσεων, των αρπαγών, της αιχμαλωσίας και της προσφυγιάς των 200.000. Χάθηκε η ανθρωπιά από το πρόσωπο της γης κι είναι αμφισβητήσιμη η πνευματική ποιότητα των ισχυρών. Οι έμποροι των εθνών αποφασίζουν στα δείπνα τους τις αγοραπωλησίες των λαών κι οι νεκροί αντιπροσωπεύουν σύνολα στο τέλος των εχθροπραξιών, λες και γίνεται κλείσιμο ισολογισμού επιχείρησης με ενεργητικό και παθητικό.

Αυτά είναι τα κατορθώματα του σύγχρονου ανθρώπου, που βλέπει τον κόσμο ποσοτικά. Του ανθρώπου που γκρέμισε τις πνευματικές αξίες και ξέχασε το λόγο

της ύπαρξής του. Αλλά τέτοιος άνθρωπος μπορεί να θυμάται πια την ύπαρξη του Θεού; Ανύπαρκτη λοιπόν η κοινωνία με το Θεό, ανύπαρκτη κι η πνευματικότητα. Και το αποτέλεσμα: συγκρούσεις, πόλεμοι, φόνοι, κοινωνικές αναστατώσεις, επαναστάσεις, ανεργίες, δυστυχίες, πείνα, αβεβαιότητα για το μέλλον, ανηθικότητα, μίσος, διαζύγια, αυτοκτονίες, άγχος, καρδιοπάθειες, θάνατος.

Θα έλεγε κανείς πως μας ξέχασε ο Θεός. Όχι, είναι λάθος. Εμείς τον ξεχάσαμε, ή μάλλον φύγαμε από κοντά Του. Γιατί όπως πολύ χαρακτηριστικά έλεγε ένας άγιος της Εκκλησίας μας, ο Μέγας Βασίλειος «όσον ο άνθρωπος απομακρύνεται από τη ζωή τόσο πλησιάζει στο θάνατο. Γιατί ζωή ειν' ο Θεός, και της ζωής η στέρηση είναι, θάνατος». Χρειάζεται λοιπόν επιστροφή στην πηγή της ζωής, ανασύνδεση με το αιώνιο Πνεύμα, επικοινωνία με το Θεό της αγάπης, στροφή της εικόνας στο πρωτότυπο, διάλογος του πλάσματος με τον Πλάστη. Μόνο με μια τέτοια σχέση είναι δυνατή η αποκατάσταση της τάξης, που διασαλεύτηκε. Μόνο σ' επικοινωνία με το Θεό ο άνθρωπος βρίσκει διέξοδο στον κύκλο του παραλογισμού. Κι ο παραλογισμός θα συνεχίζεται όσο ο άνθρωπος παραμένει άτομο και δεν μεταμορφώνεται σε πρόσωπο.

Εδώ ακριβώς βρίσκεται κι η σημασία της επικαιρότητας στη συζήτηση γύρω από το πρόσωπο. Μόνο που οι διαπιστώσεις των φιλοσόφων ενώ ξεκινούν από ενδιαφέρον σταματούν ως διαπιστώσεις και δεν μπορούν να προχωρήσουν σε προτάσεις και λύσεις. Χρειάζεται ένα μεταφυσικό, ένα πνευματικό πεδίο, που όσο κι αν φαίνεται παράξενο, είναι το μόνο ικανό πλαίσιο, που προσφέρει δυνατότητα λογικής και υπερλογικής ζωής στον άλογο και παράλογο σύγχρονο άνθρωπο. Ένα τέτοιο μοναδικό πλαίσιο ίδρυσε στον κόσμο με το αίμα, τη θυσία, το θάνατο και την ανάστασή του ο Χριστός. Στο πλαίσιο αυτό εκμηδενίζεται ο ατομισμός, εξαφανίζεται το εγωιστικό συμφέρον, εξαγιαάζεται με τη χάρη του Θεού κι ο τελευταίος αμαρτωλός και πραγματοποιείται το θαύμα της αδελφοποίησης των ανθρώπων. Σ' αυτό το πλαίσιο μπορεί να βρει ο κουρασμένος άνθρωπος κάθε εποχής το σκοπό της ύπαρξής του, το αληθινό του πρόσωπο, την ειρήνη, τον ίδιο το Θεό.

Το πλαίσιο αυτό είναι η Εκκλησία. Είναι ο λαός του Θεού. Είναι οι πιστοί που έφυγαν, εμείς που μένουμε κι αυτοί που θα έρθουν. Είναι οι στρατιές των αγίων και των μαρτύρων, που πίστεψαν και λάτρεψαν το Θεό της αγάπης. Είναι η μάντρα του καλού βοσκού, του Θεού που έγινε άνθρωπος για να κάνει τον άνθρωπο Θεό. Εκείνου, που έσκυψε στον ανθρώπινο πόνο και φύτεψε στη γη τη μοναδική ελπίδα, όταν έλεγε στους ανθρώπους: «στον κόσμο θα συναντήσετε θλίψη, αλλά κουράγιο, εγώ τον νίκησα τον κόσμο».

Μέσα στη σφαίρα αυτής της βεβαιότητας μπορεί ν' αποκτήσει σημασία ο

προσωπικός αγώνας του πιστού για τη μεταμόρφωση του κόσμου. Μια μεταμόρφωση που ξεκινά πάντοτε από το πρόσωπο κι έχει στόχο την διεύρυνση της πνευματικότητας και την οριζόντιωση της αγάπης.

(Βασίλειος Τ. Γιούλτσης, «Πνευματικότητα και κοινωνική ζωή», εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσ/νίκη, σ. 7-15)

<http://bit.ly/131gVpB>